

BULGARİSTAN'DA ESKİ OSMANLI MİMARİSİNİN BİR YAPITI

KALUGEREVO - NOVA ZAGORA'DAKİ KIDEMLİ BABA SULTAN
BEKTAŞI TEKKESİ

M. KIEL (Wormerveer, Hollanda)

Bundan bir kaç yıl öncesine kadar klâsik Osmanlı mimarisi çağının Türk tekke mimarisi bilinmemekteydi. Bulgaristan'ın Kuzey-Doğusunda görülen Akyazılı Sultan'ın 1967'de Prof. Semavi Eyice¹ tarafından yapılan derin ve bol resimlendirilmiş çalışması iledir ki, uzun zamandır bilinen fakat hiç bir zaman anlaşılamiyan bu âbidenin önemi inandırıcı bir şekilde izah ediliyor ve klâsik Osmanlı mimarisindeki yerine konuyordu.

En önemlisi, onun yeniden ortaya çıkarılması ve evliyanın türbesinin yanındaki Âsitane, dervişlerin toplantılarını yaptıkları geniş bir salonun bulunduğu heybetli binanın fonksiyonunun açıklanmasıdır. Duvarlarının bağlantı parçalarının birleştiği yere kadar kalmış olan bu salon, Osmanlı mimarisinin nâdir tiplerinden birinin bilinen yegâne örneğidir.

Osmanlıların Balkanlar'daki mimarî mirasının büyük bir kısmı hiç bilinmiyor değilse bile pek az tanınmaktadır. Böylece, Bulgaristan, Yunanistan ve aynı zamanda Yugoslavya'nın Makedonya toprakları halâ mimarî sahada tanınmayan şaheserleri elinde tutmaktadır.

Sadece Bosna Müslümanları ve Macarlar geniş çapta değerli çalışmalar ortaya koymuşlardır ki bu sayede, bu sahalarda daha iyi bilgi edinebiliyoruz.

1969 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki eyaletlerine doğru 16.000 km.lik bir seyahat yaparken², bana bilimce

¹ Prof. Dr. Semavi Eyice, Varna ile Balçık arasında Akyazılı Sultan Tekkesi, Belleten T. T. K. No. 124, Ekim 1967, s. 551-600.

² Bu seyahat, Netherlands Organisation for the Advancement of Pure Research, Z. W. O.'nun bursu ile yapılabilmektedir.

tanınmayan bir kaç âbideyi ziyaret ve tanıtma imkânı sağlandı. Bunlardan biri de klâsik Osmanlı Mimarisi çağına ait heptagonal Asitane'nin ikinci bir örneğidir.

Bundan dolayı aşağıdakiler Prof. Eyice'nin çalışmalarına kısa bir ilâve olarak kabul edilebilir. Bu, Bulgaristan'ın Güney-Doğu'sundaki Kalugerevo köyünün yukarısında, Nova Zagora'dan hemen hemen 15 km. uzaklıktaki Kıdemli Baba Sultan Tekkesi'nin harabeleriyle ilgilidir.

Tekkenin bulunduğu çevre, Kuzey Trakya, devamlı bir sınır boyu olarak, çok hareketli tarihi olan bir sahadır. 7. yüzyılda Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasından sonra Trakya'nın dalgalı ovaları, Eski Bulgar İmparatorluğu ile Bizans arasında hiç bir zaman bitmeyen bir mücadeleye sahne olmuştur. Khan Krum tarafından tutulan bu mıntıkanın kayıtları bir sınır kalesinde muhafaza edilerek kalmıştır³. 13. ve 14. yüzyıllarda, İkinci Bulgar İmparatorluğu zamanında, Bulgaristan'ın şimdiki Güney-Batı köşesi olan bu mıntıka, ıssız ve boşaltılmış, hiç bir insanın bulunmadığı bir toprak parçasıydı. Plovdiv (Filibe), Jambol ve Edirne arasındaki 150 km.lik şerit, çok zor yaşanabilecek bir yerdi. Sınırdaki müstahkem kaleler, Diampolis, Stenimachos ve Philipopol tekrar tekrar el değiştirdi. Andronikos II ve III'ün ve Kantakusinos Philipopol ile Paleologoslar'ın taht için mücadeleleri altında Bizans'ı harap eden 14. yüzyılın iç savaşı, bu ıssız memleket konusunda büyük ölçüde sorumluydu⁴.

³ Yenice Kızılağaç (Elhovo) ın yakınında Hambarlı yazıtı. (Published By V. Besevliev-Die Proto-Bulgarischen Inschriften. Berlin 1963.):

“..... ve kardeşi bırakmadı ve askerî seferlere koyuldu, ve Tanrı ona aşağıdaki kaleleri fethetmeyi nasip etti : Serdica, Debeltos, Kostantia, Bersinikia, Adrianapol. Bu kuvvetli kaleler onun tarafından alındı. Ve Tanrı diğer kalelere yavaş yavaş korku yerleştirdi ve onlar (Bizanslılar) buraları terkederek kaçtılar. Aşağı memleketi de (Güney mıntıkası, bugünkü Türkiye Trakya'sı) unutmadı, çevresindekilerden dolayı ihtiyar İmparatorun kendisi sersemin biriydi. Geniş ordusuyla sefere girişti ve köylerimizi yaktı ve her şeyi tahrip etti ve yemini unutmuştu ve Kroum hâkimi karşı savaşa kalktı..... ve çıktı..... yoketmeye.....” s. 126.

Bu mıntıkanın tarihinin, sınır savaşlarını, istilâlarını ve öc alma savaşlarını izah eden bir örnek.

⁴ Constantin Jiricek, Das Fürstentum Bulgarien. Prag-Wien-Leipzig, 1891, s. 48-52.

Ancak Osmanlılar'ın kesin fethinden sonradır ki, rahat yüzü görmeyen memleket sükûna kavuştu⁵. Bu fethin 1361 seneleri civarında olduğu ve Edirne ile Plovdiv'in fethi ile yakın bir ilişki kurulabileceği söylenebilir. 1371 de Çirmen savaşından sonra, Trakya'daki Türk idaresi devamlı olarak kuruluyordu. Yeniden sürülmesi gereken boş memleketin iskânı için derhal büyük ölçüde yatırımlara girişildi. Bunun doğruluğunu sadece Osmanlı ve Bizans tarihçilerinin müteaddit tanıklıkları arasında değil aynı zamanda yayımlanmış, dikkate değer malzemeler olan Osmanlı arşivleri arasında da bulabiliriz⁶. Aynı zamanda, bu yöredeki hemen hemen bütün köy, tepe, otlak ve su kanallarının isimlerinin Türkçe olması pek karakteristiktir ki bu da, onların orada daha evvel, mevcut isimlerinin devam ettiği yerleşmiş bir toplumu bulmadıklarına delâlet etmektedir⁷.

Yeni köylerin kurulması ve toprağın işlenmesinde, din kardeşliğinin üyeleri tarafından önemli bir rol oynamıştır.

Bu tarikatların tutumunun, eski millî din ve Şamanizm'in bakiyesine de nüfuz ettiği gibi, eski putperest ve Hıristiyan tapınma merkezleriyle de bağlantılı olduğu yeter derecede bilinmektedir⁸.

⁵ Idem. Bu memleketlere sulhü Türklerin fethi ve 14. y.y. sonundaki Osmanlı kolonizasyonu getirmiştir.

⁶ Ö. L. Barkan, Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman, Revue de la Faculté des Sciences Economiques, Université d'Istanbul, IIe année No. 1-4. Münir Aktepe, Türkiyat Mecmuası, X, 1951, s. 299-312; XIV ve XV. Asırlarda Türkler Tarafından İskânına Dair.

Ö. L. Barkan, Kolonizatör Dervişleri , Vakıflar Dergisi II, Ankara 1942.

⁷ Makedonya, Sırbistan ve Batı Bulgaristan'da, Türk kolonileri daha önce var olan halk gurupları arasına yerleştiler ve eski toponomiye onlardan aldılar. Bu sahalarda hatırı sayılır bir nüfus hâlâ mevcuttur ki, gerçek Barkan'ın "Deportation comme methode vs." indaki haritasında açıkça görülebilir. Bulgar hükümeti, bazen Türkçeden tercüme ederek, bazen 1000 senesinden evvelki geçmişle ilişki kurarak veya yakın tarihten mümtaz bir şahsiyetin ismi ile, eski Türk yer isimlerinin yerinde Slovanik isimleri koymak için büyük bir gayret sarfetmektedir. Karlovo için Vasil Levski (Bayezid II. ün Şehzadelerinin hocası Karlozade Ali Bey tarafından kurulan bir nahiye), Karnobad (Karnovası) için Poljanovgrad veya Şumen için Kolarovgrad gibi değiştirme teşebbüsleri iyi ki iptal edilmiştir.

⁸ Bu konuda daha geniş teferruat için bk.: F. W. Hasbuck, Christianity and Islam under the Sultans, Oxford 1929 ve J. K. Birge, The Bektashi Order of Dervishes, London 1937.

Karakteristik olan, daha önceki asırda Karaağaç Tekkesi'nin bulunduğu noktanın altında, M. S. 500-700 seneleri arasındaki bir tarihe ait büyük bir Bizans manastırının bulunmasıdır. Manastır 1000 senesinden önce tahrip edilmiş olmalıdır,

Kalugerevo'nun yukarisinda Adatepe (eski Tekke mahalle)'nin ağaçlıklı tepeleri, tabii tanrılardan birinin sığınağı için ideal bir yerd. Münferit tepeler, çevredeki düzlüğün üzerinde, uzaktan görülebilir şekilde yükselmektedir. Sadece, Güney tarafta, şimdi Sveti Ilija tepeleri denen daha alçak bir tepeler serisi devam eder. Kıdemli Baba Tekkesi ıssız bir mıntıkada, son zamanlara kadar çiftçi arabalarıyla erişilebilen, ana yoldan uzaklaşmış bir sahada uzanmaktadır. Hiç şüphesiz, Tekke'nin böyle uzun zamandır tanınmadan kalmasının sebebi budur⁹. Sadece, yorulmak bilmeyen Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde biraz bilgi vermektedir.

Ona göre, Kıdemli Baba, Hoca Ahmet Yesevî'den Rumeli'ye gitmek için müsaade almıştı. Onu harmani ile giydiren Hacı Bektaşlı. İssız tepeyi kendine ikametgâh olarak seçti¹⁰ ve ölümü sırasında etrafında çok sayıda müridi toplanmıştı¹¹.

Çelebi Sultan Mehmet¹² onun ölümünü duyduğunda derhal

fakat Bektaşilerin toplandığı bu nokta saygı duyulan bir yer olmaya devam etmiştir. Bu kazılar için bk.: M. Mircev, Fouilles du Karac Tekke près de la Ville de Varna, Izvestija Bâlg. Arkeol. Institut 17, Sofia 1950, s. 284-289.

"Zum Islamischen Heiligenwesen auf dem Balkan, Vorab im Thrakischen Raume" adlı çalışmasında, Zeitschrift für Balkanologie, I, Wiesbaden 1962. S. 46-59, H. J. Kissling, Evliya'nın notlarındaki Kıdemli Baba Türbesi'ne değinmekte. Bu yerde Dionysos-Orpheus mezhebinin kırıntılarının muhtemel izlerinin ehemmiyetini tebarüz ettirmektedir (S. 58-59). Onun faraziyesi Ada Tepe bir Höyük olmalıdır, tepenin sadece Sv. Ilije zincirinin tabii bir devamı olması doğru olamaz. Daha eski binanın kalıntısının şimdikinin altında olması en kuvvetli ihtimal olacaktır.

⁹ Peter Detev bunun üzerinde Bulgarca değerli bir deneme yazmış ise de, buna dikkat edilmemiştir. P. Detev, Starinite v rida Sv. Ilije, Izvestija Narodn Muzej Burgas, I, 1950, s. 92-95.

¹⁰ Arnavutluk, Kuruja'da Sarı Saltık Dede'nin Tekkesi de yüksek bir dağ tepesinde bulunmaktadır.

¹¹ Evliya'nın hikâyelerinin yüksek efsanevî karakterine rağmen, biz burada gene 14. y.y. da Azizlerin Horasan'dan Anadolu'ya akınının açık bir deliline daha sahip oluyoruz.

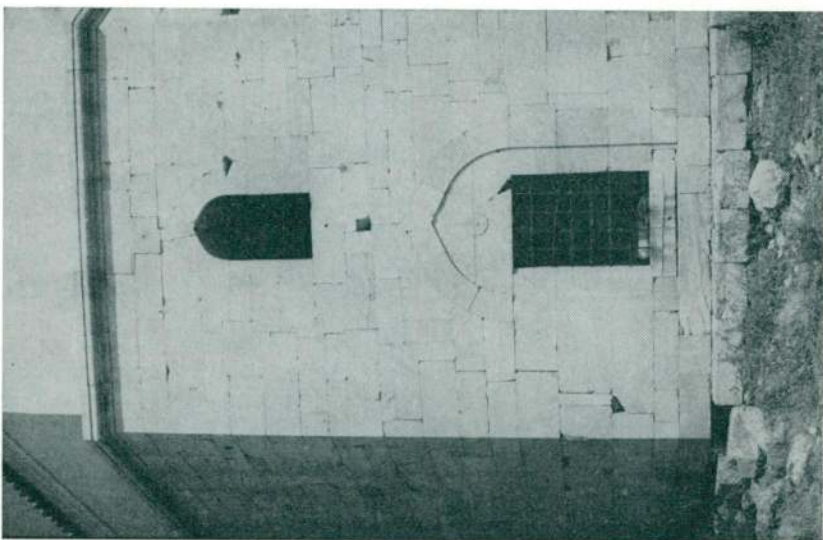
Tarihî Kıdemli Baba hakkında bk. Mehmet Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında ilk mutesavvıfler, İstanbul 1923, s. 54. Bu eser maalesef bu makalede kullanılmamıştır.

¹² Kissling tercümesinde kurucu olarak İkinci Mehmed'e değinmektedir; Kissling, Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrh. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes XXXII, Wiesbaden 1956. Çeşitli sebeplerden dolayı, bu kritik noktadaki Kissling'in tercümesini burada kontrol etmek mümkün değildi,

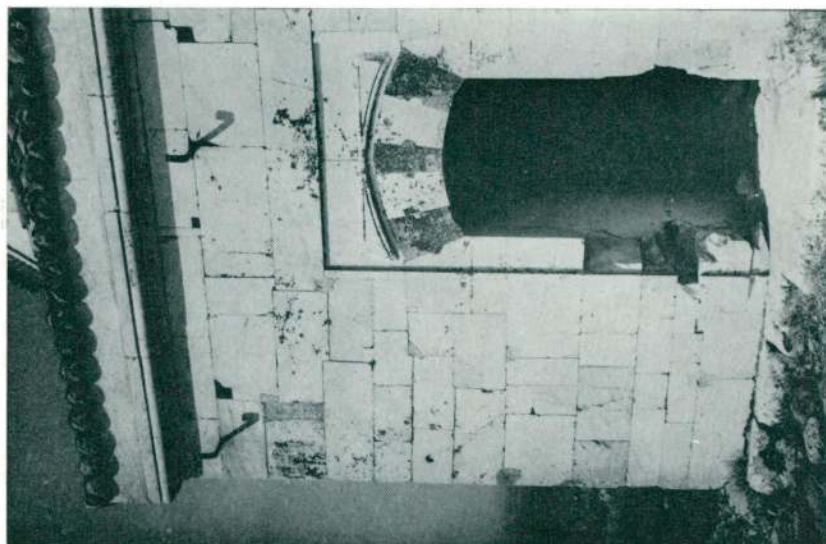
Res. 1 — Kıdemli Baba Türbesi (Genel Görünüş).

Photo. 1 — Turbe of Kıdemli Baba, general view.

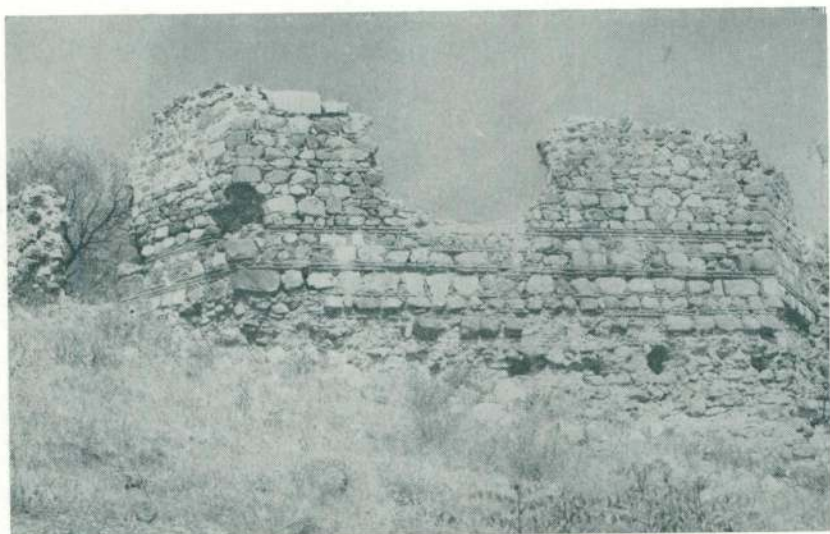
Res. 2 — Türbenin duvar kısmı.

Photo 2 — Turbe, Section of the wall.

Res. 3 — Türbenin girişi (Hazine arayıcıları tarafından yapılan hasara dikkat).

Photo 3 — Entrance of the turbe (notice the damage done by treasure hunters).

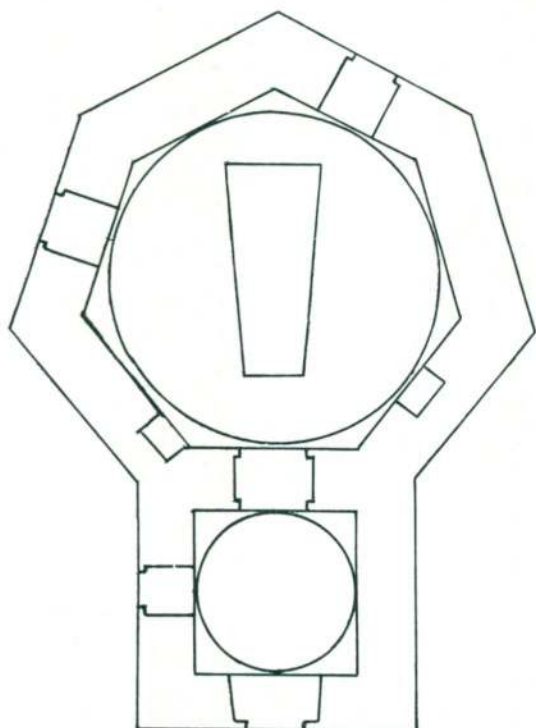
Res. 4—Meydanevi'nin kalıntıları (Kaba cloissonnée işi).
Photo 4—Remains of the Meydanevi, (rough cloissonnée work).

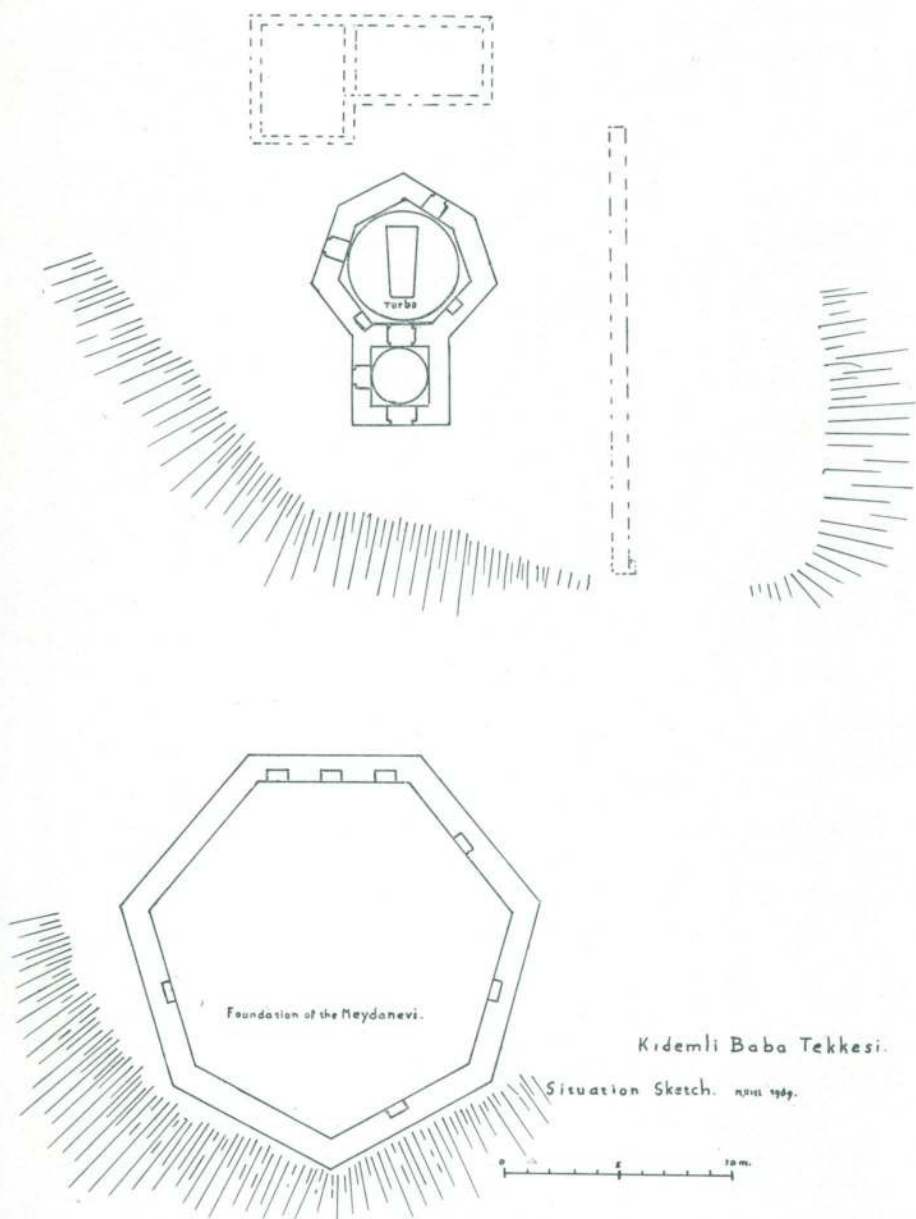
Res. 5—Türbenin girişinden görülen Meydanevi'nin kalıntıları.
Photo 5—Remains of the Meydanevi, seen from the entrance of the turbe.

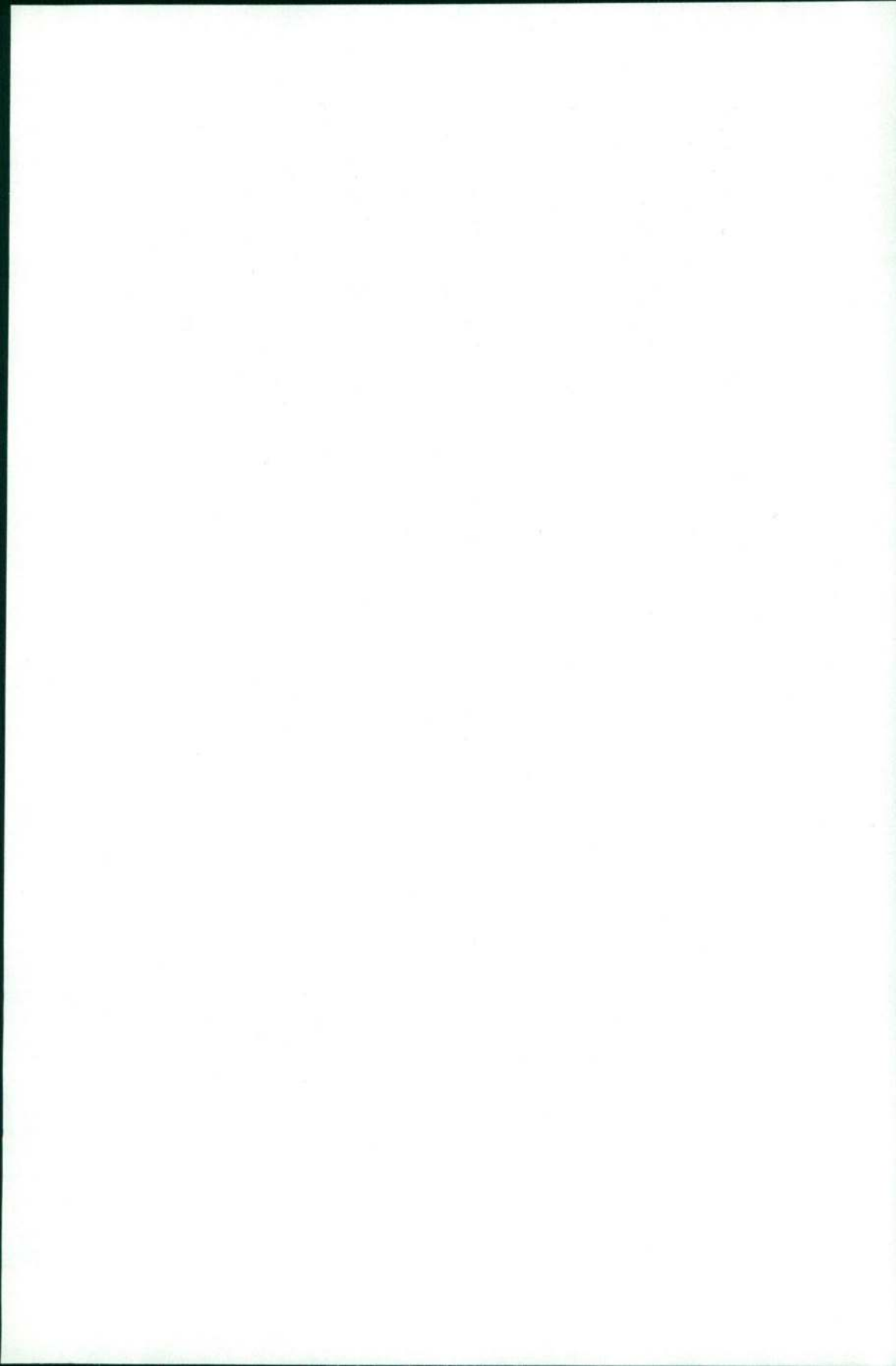
M. Kiel

Turbe of Kidemli Baba.

M. KIEL 1969.

oraya türbesini yaptırmak için ustalar gönderdi. Adı geçen Sultan, aynı zamanda ayrı ayrı tekke, kiler ve mescidin inşası için teşebbüse geçti ve ilâve olarak yedi köylük büyük bir sahayı vakıf olarak ayırdı.

Eğer Evliya'nın beyanı doğru ise, böylece bu Sultan'ın Edirne Bedesteni ve Dimetoka (Didymotichon)'nın Büyük Camiinden sonra elde kalan üçüncü vakfına ve Türklerin Balkanlar'daki en eski âbidelerinden birine daha sahip olmuş oluyoruz¹³. Mimarının karakteristikleri bunu tevsik eder mahiyette gözükmetedir.

Tepenin zirvesindeki çorak düzlükte, her yönde geniş bir manzara ile Türbe, Tekke'nin iyi durumda kalan yegâne kısmıdır. Âsitanane'nin duvarları Güney tarafta 5 m. yüksekliğe kadar kalmış bulunmaktadır. Bu binanın diğer taraflarındaki tesisler halâ ayakta duruyor. Kalan binaların da, sadece hayal meyal izleri halâ görülebilir. Tepenin zirvesinden daha aşağı seviyedeki duvar kalıntıları, daha önce bütün yapının bir duvarla çevrili olduğu intibasını bırakmaktadır. Duvarların tam istikameti ve diğer binaların şekli ancak kazılar yoluyla tespit edilebilir.

Türbe, diğer bir çok Osmanlı çalışmalarında gördüğümüz üslûpta (Firuz Bey Camii, Milâs 1394; Milet'te İlyas Bey Camii, 1404; Yeşil Cami, Bursa 1415, vs.), hatasız kesilmiş ve parlatılmış beyaz mermer blokların birbiri üzerine konduğu fevkalâde parlak bir çalışmadır. Şekil bakımından heptagonaldır, bu Bektaşî numerical sembolizminin karakteristiği oluyor. Üstü kubbe ile örtülü ve daha alçak, kare şeklinde, gene aynı şekilde üstü kubbe ile örtülü bir giriş salonu var. Ağır ve son derece gösterişsiz bir tenasübe, sert ve asil bir görünüşe sahip. Daha zengin tezyinatı olan yegâne kısım, dalgalı pembe ve beyaz mermeri ve kusursuz işçiliğiyle kemerli kapı lentosu ile medhaldir. Bütün dış örtü o kadar şaşırtıcı bir ustalıklı icra edilmiştir ki bu ancak başkentin binalarında bulunabilir. Yerli mimarlar veya işçiler hiç bir zaman böyle bir eser ortaya koyamamışlardır. Orta çağların Bulgar mimarisi kullanılan kaba malzeme ve hatalı

şurası hemen hemen kesindir ki, Gadzanov'un Bulgarca tercümesinde de isminden bahsedilen, Evliya tarafından verilen diğer teferruatın ve Türbenin mimarî stilinin de işaret ettiği gibi, Mehmet I. olmalıdır.

¹³ Kıdemli Baba'dan pek uzakta olmayan Stara Zagora ve Jambol'un eski şehirleri, çok eski camileri ile, Trakya'daki Türk idaresinin en eski devirlerinden kalmadır.

inşaat şeklinin sayısız inhiraflarıyla kesin olarak ayırdedilir¹⁴. Yukarıda görmüş olduğumuz gibi, bu yöre Türkler'in ortaya çıkmasından önce iskân edilmemişti, dolayısıyla yerli ustalar söz konusu olamaz. Hiç şüphesizdir ki bunlar, Konya'nın Hacı Alâuddin'i, Edirne'nin Eski Camii'nin mimarı veya Tokat'ın Hacı İvaz Paşa'sı, 1420-21 senelerinin, Bursa'nın Yeşil Camii'nin ve Dimetoka'nın Büyük Camii'nin ustaları gibi, Bursa'daki veya Orta Anadolu'daki Osmanlı mimarisinin eski merkezlerinden birinden gelmişlerdir. Haklı olarak bunlardan birine azametli Kıdemli Baba Tekkesi'nin mimarı gözüyle bakılabilir. Bir husus, insana kuvvetli olarak Bursa, Milet, Milâs vs. gibi yapıtları hatırlatır ki o da kubbenin kasnaklarının işlenişidir. Türbe'nin mermer kaplaması 5.30 m. yükseklikte bir pervaz ile bitmektedir. Kasnak (1.70 m. yükseklikte), bir derece içeri kaçmakta ve aynı zamanda bir pervazla sona ermekte olup, üzerinde kubbenin çinili tavanı sadece hafifçe çıkıntı yapmaktadır. Kasnak büyük paleozoik mermerden olmayıp, beyaz sıvanmış yeşilimtrak taş parçaları ve tuğladandır. Aynı tür işçiliği, çiniciliği müstesna olarak, yukarıda bahsedilen yapılardan Milâs ve Milet ve aynı zamanda Bursa'nın Yeşil Camii'nde de bulmaktayız.

Yüksek kasnak, duvar işçiliğinin tarzı gibi Eski Osmanlı mimarisinin karakteristiğidir. Bir türbenin alt ve üst kısımları arasında kesin bir fark gösteren son bir türbe örneği 1445 tarihli, Yugoslavya'da, Skopje'deki İshak Paşa'nınkidir. Burada, üst kısım kötü kaliteli bir taştan ve sıvanmış olmayıp geometrik çini ile kaplanmıştır, ötesine gelince fikir aynıdır.

15. yüzyılın ortalarından sonra yüksek kasnak kaybolmakta ve kasnak ile esas yapı arasındaki pervaz bütüne daha canlı bir karakter sağlamak için münhasıran kullanılmakta ve dağınık yapısal terkibe daha fazla yer verilmektedir.

Burada büyük bir ihtimalle, 1413-1420 senelerinden kalma Eski Osmanlı mimarisinin harikulâde bir Türbesi ile karşılaşmaktayız. Diğer iki büyük Bektaşî Tekkesi'nin Türbesi, Haskova civarındaki Akyazılı Baba ve Osman Baba, 15. yüzyıl sonlarından farklı bir tarih ve yapı tarzındadır^{14a}.

¹⁴ Meselâ, Tsarevets Tepesi üzerinde Trnovo'daki Saray kilisesi Çar Ivan Alexander tarafından inşa edilmiştir.

^{14a} Eyce Akyazılı'yı 1500 lere koymaktadır. Osman Baba, Evliya Çelebi'ye göre Sultan Bayezid II. tarafından inşa ettirilmiştir. Bu tekkeyi ziyaret sırasında

Yukarda bahsedilen tarihin tespiti için, arşiv dokümanlarına, hattâ daha iyisi, binanın kendisi üzerinde bir yazı bulunmadığı için Vakıfname'ye bakılması gerekir. Eski tarihe göre bu uygun gelmemektedir.

Pek yakın zamanlara kadar Türbe mükemmel bir durumdaydı ¹⁵, fakat 1969'un ilk yarısında fanatik hazine arayıcıları tarafından açılan oyuklar ve çukurlar neticesinde hatırı sayılır bir hasara maruz kalmıştır ¹⁶. Bu hazine arayıcıları kapıyı kırarak açmışlar, o arada mermer kapı sütunlarını parçalamışlardır. Parke taştan tabanı kesmişler ve lâhitte bir delik açtıkları sırada evliyanın nâşını da taciz etmişlerdir. Şurası zikredilmeye değer ki; kafatası brakisefal (kısa başlı) ve çok kalın bir çevresel kemiğe sahip. Uzun zamandır taşlaşmış, bir kafatası trepanation'unun izlerini açıkça göstermektedir. Bu, dervişlerin vecd durumuna geldiklerinin görüldüğü gizli âdetlerinin muhtemel bir işaretidir.

Ne yazık ki, Kıdemli Baba Tekkesi'nin Âsitanesi fazla şekli olmayan bir taş yığındır. Bu yüzden, bunun nasıl bir şekli olduğu veya fonksiyonunun ne olduğu konusunda Detev'e bir fikir vermemiştir ¹⁷. Bir tarafta 3 hücre (niche) ve diğer tarafların ortalarında da birer hücre ile heptagonal kaide halâ açıkça tayin edilebilir. Geniş bir "ocak"ın izlerine raslanmamıştır. Yapı tepenin zirvesinden daha alçak bir kısımda, Türbeden hemen hemen 35 m. uzaklıkta bulunmaktadır. Bina epey dik bir yamaçta olduğundan, önce bir terasın yapılması gerekmiş ve bu tarafta duvar halâ 5 m. yüksekliktedir. Biraz daha ilerde yıkık bina, halen toprak seviyesinden hemen hemen

yükseğe yerleştirilmiş yazıları okumayı veya fotoğrafını çekmeyi mümkün göremedim. Evliya bundan başka, Tekke'nin diğer bir kısmının Yahya Paşaoğlu Mehmet Bey tarafından inşa edildiğini ilâve ediyor. Osman Baba'da, binanın bir tarafında onun ismini taşıyan kırık ve yarım bir yazıt kalmış bulunmaktadır. Bu sebepten, Evliya'nın Bayezid'dan yaptırın diye bahsetmesi pek doğru olabilir ki böylece her iki Türbe'nin tarihi de 1500 den sonralarıdır.

¹⁵ Burgas mıntıkasının Eski Âbidelerini Koruma Enstitüsü tarafından yeni bir seramik tavan hazırlanmış ve kasnak yeniden sıvanmıştır.

¹⁶ Bu define arayıcıları (Bulgarca Malcı) bu memleketin başına ziyadesiyle belâ olmuştur. Onların tahripkâr muhayyileleri, Gara Karlukova yakınında ıssız Iskar vadisindeki 14. yüzyılın en mükemmel fresklerinin bulunduğu mağara kilisesi Gligore'un mahvolmasına da sebep oldu.

¹⁷ Peter Detev'in eserinde not 9. da bulunmaktadır.

2 m. yukardadır. Duvarlar, Türbeninkinden çok daha basit bir malzemedен yapılmıştır, yani "cloisonnée".

Ne duvarların orijinal yüksekliği, ne de moloz ve yabancı otlarla kaplı taban yüzeyi bundan böyle tekrar yerine konabilir. Biz burada klâsik Osmanlı mimarisi çağına ait büyük Derviş tarikatının dinî mimarî ile şekillenen tipinin, muhtemelen daha eski olan ikinci bir örneği ile karşılaştığımızı kesin olarak anlamaktayız. Bu sıfatla, Kıdemli Baba'nın yıkık duvarları önemlidir ve daha iyi bir bakıma lâyıktır.